

14. JAK PRACOVAT S PROSTOREM VE TŘÍDĚ?

TÉMA: KLIMA TŘÍDY

Anotace

Co si vybavíte, když se řekne „třída“? Konkrétní místnost s lavicemi, anebo děti, které ve třídě jsou? Pojem třída běžně používáme v obou významech. V odborné literatuře se vymezují tři základní pojmy týkající se školní třídy – prostředí třídy, klima třídy a atmosféra třídy. Prostor třídy se vztahuje k třídě jako místnosti, druhé dva pojmy spíše ke skupině dětí. Všechny tři pojmy, a tedy i oba významy slova třída spolu velmi úzce souvisí.

Ačkoliv prostředí ve smyslu prostorového uspořádání třídy může významně ovlivňovat psychosociální klima a atmosféru třídy, většina odborné literatury mu nevěnuje pozornost. Třidu je potřeba chápat ne jen jako místo, kde se děti učí, ale jako místo, kde část dne společně žijí. V této kartě se proto zaměříme na vybrané otázky týkající se prostředí třídy a možné práce s ním.

Praxe

Nejdříve vymezíme zmíněné pojmy, aby bylo jasnější, o čem hovoříme.

Prostředí třídy: zahrnuje prostorové řešení učebny, uspořádání lavic, v nichž děti sedí, vhodnost a umístění výukových pomůcek, rozmístění nábytku. Dále je třída rozdělena na pracovní a odpočinkovou zónu a na hygienické zázemí. Do prostředí třídy patří i její světelné podmínky (některé třídy jsou světlejší, jiné tmavší), barevnost, možnosti větrání (některá okna otevřeme snadno, k jiným se sotva dostaneme), teplota (některé třídy jsou přetopené, jiné chladné). Pro prostředí třídy je důležitá výzdoba, možnost odkládat a vystavovat různé výrobky apod. V prostoru třídy hraje roli i umístění nástěnek, „pravidel“ či různých sdělení, která pro děti považujeme za důležitá. Prostor třídy je také charakterizováno svojí polohou vůči ostatním třídám, kabinetům učitelů, šatnám apod. Do prostředí třídy patří i vyčleňování osobního prostoru, který každý žák může využít pro sebe a pro své pomůcky, dále prostoru patřícího všem a prostoru, který je přiznán jen učiteli. Prostor třídy je ovlivněno dále tím, nakolik nese výtvarnou „vztahovou“ stopu učitele či dětí, kolik a jakých tříd v něm rotuje. Další důležitou vlastností každé učebny je její akustika. Jakkoli to může vypadat okrajově, vzpomeňme, jak v některých třídách musíme výrazně přidávat na hlase, jak se třídou nese šum či jiné zvuky. Akustika třídy může ovlivňovat i porozumění dětí řeči ostatních. Asi bychom našli další aspekty, které by do prostředí třídy patřily. Již tento výčet naznačuje, že práce s prostorem a prostředím třídy může být velmi užitečná pro utváření pozitivního klimatu a atmosféry ve třídě.

Klima třídy: je typické pro žáky dané třídy a pro ty učitele, kteří ve třídě

vyučují. Zahrnuje sociálně-psychologické aspekty. Klima třídy děti vnímají, prožívají a hodnotí.

TIP

Více o klimatu třídy samotném viz karta I2 Jak poznat, jaké je klima třídy?

Atmosféra třídy: je krátkodobá, proměnlivá a situačně podmíněná. Mění se z hodiny na hodinu i o přestávkách. Atmosféra se může měnit i během jedné hodiny: před písemkou, po písemce apod.

Prostor třídy

Prostor každé třídy můžeme rozdělit na vstupní, výukovou, relaxační, osobní a hygienickou zónu.

Vstupní prostor

Lavice by neměly stát příliš blízko vstupu do třídy. Toto místo je v dosahu všech návštěvníků – tedy i těch nevídaných – a dětem, které by zde měly lavice, by neposkytovalo pocit základního komfortu a jistoty.

Výukový prostor – uspořádání lavic

Hned při vstupu do třídy vidíme lavice, respektive uspořádání lavic. Obecně ve školách stále převažuje tradiční rozmístění lavic ve třech řadách za sebou. Důvodem může být snaha, aby všechny děti viděly stejně a měly stejné podmínky. Toto rozmístění lavic však s sebou nese významné nevýhody pro výuku i pro kooperaci ve skupině/třídě: děti na sebe nevidí, nemohou na sebe reagovat, některé lavice jsou „horší“ (u dveří, zadní lavice). Když děti na sebe chtějí vidět či reagovat jedno na druhé, musejí se otáčet. Pokud dítě sedí v zadní lavici samo, může to být negativně spojováno s jeho pozicí ve třídě jako kolektivu. Učitel se nejčastěji pohybuje v prostoru ke druhé přední lavici a k zadním lavicím chodí podstatně méně. Oční kontakt navazuje častěji s dětmi sedícími ve středu třídy, děti v předních a zadních lavicích mají oční kontakt s učitelem méně. Záleží také na velikosti uliček mezi řadami, někdy může být pro učitele obtížné se v nich volně pohybovat, a opět tak může docházet k menšímu počtu vzájemných interakcí učitele s dětmi sedícími v zadních řadách.

TIP

Návrhy na alternativní uspořádání prostoru ve třídě i s nákresy najdete například pod odkazem <http://www.otevrene-vyucovani.cz/ov/mistnost/mistnost.htm>.

Úprava tradičního uspořádání lavic na alternativní nemusí být vůbec složitá. Uspořádání do kruhu, půlkruhu (podkovy) či různých skupin mnohem lépe podporuje vzájemnou komunikaci a spolupráci. Děti na sebe navzájem vidí a lépe si mohou vzájemně pomoci. Děti, které jsou jinak vylučované či nezapadají snadno mezi své vrstevníky, se v takto zorganizované třídě mohou cítit více součástí skupiny a mají tu více příležitostí k drobným interakcím.

Relaxační prostor

Vedle výukového prostoru je nutné myslet ve třídě na relaxační koutky či relaxační prostor. Často je na takovém místě koberec, polštářky a podobné vybavení či drobnosti, které pobyt v této zóně zpříjemňují. Relaxační prostor by neměl být opomíjen či zanedbáván ani na druhém stupni.

Osobní prostor

Velmi důležitou součástí života dětí ve třídě je vymezený osobní prostor. Je jasné, že vzhledem k naplněnosti ročníků a prostorovým možnostem tříd nemůže být nijak velký, ale pro každé dítě je aspoň malý osobní prostor zcela nezbytný. Na osobní prostor jsou děti velmi citlivé. Pokud jim do osobního prostoru ve třídě někdo zasahuje, některé děti to mohou brát velmi úkorně, či dokonce jako útok proti své osobě. Do osobního prostoru patří: židle, místo na lavici, batoh, taška na výtvarné pomůcky, taška na tělocvik, místo v šatně. Všimli jste si, jak jsou děti velmi citlivé na to, na jaké židli sedí? Často si hlídají svoji židli a jinou nechtějí. Také prostor v lavici je pro ně zásadním odkládacím prostorem, který si strážejí, aby tam byly pouze jejich věci a ne jiné. Je nutné tyto nároky dětem přiznat, jasně se domluvit, co komu k čemu slouží, mluvit o tom, co komu vadí nebo kdy se necítí dobře.

TIP

V rámci výtvarné výchovy učitel může dát dětem prostor vytvořit, například namalovat, ideální představu jejich třídy, co chtějí ve třídě mít, kde by to chtěly mít apod. Následně je možné na toto téma s dětmi mluvit, probrat, jaké jsou možnosti a co možné není.

Otázky do praxe

Při práci s prostředím třídy se učitelé většinou snaží dětem vyjít vstříc a nechají je zvolit si místo a spolužáka v lavici. V ideálním případě jsou spokojeni všichni, většinou to tak však není. I když jsou děti zdánlivě spokojené, učitel by měl do zasedacího pořádku zasahovat, a to nejenom s cílem, aby spolu děti nezlobily, ale také s cílem, aby nedocházelo k vydělování některých dětí a aby znevýhodněné děti měly dobré místo, které je bude motivovat k práci. Znevýhodněné dítě může být se svým místem spokojeno, to však

neznamená, že je pro něj toto místo také nejvhodnější. Dítě může mít strach z kolektivu a vědomě volit místo na okraji. To je pro vyučujícího samo o sobě důležitým signálem.

TIP

Při uspořádání lavic a tvorbě nejvhodnějšího zasedacího pořádku je dobré si položit následující otázky:

Mají všechny děti místo, které je podporuje v práci? Neruší se některé děti navzájem?

Není nějaké dítě svým místem vylučováno z kolektivu?

Pokud někdo sedí sám nebo na okrajovém místě, je to pro něj vhodné?

Potřebuje skutečně sedět sám?

Koho a co ze svého místa děti vidí? Vidí všichni na všechny potřebné pomůcky?

Koho dítě uvidí, když se otočí dozadu, komu se dívá na záda?

Jak se děti mohou cítit v dané situaci?

Takové otázky je potřeba řešit především tehdy, jsou-li lavice v učebně uspořádány tradičně. Pokud se zvolí alternativní varianty, většinou odpadá z pohledu dětí zásadní problém, kdo sedí vepředu, kdo vzadu a kdo sám.

Zasedací pořádek a sociálně znevýhodněné dítě

Praxe je často taková, že sociálně znevýhodněné děti sedí buď v poslední lavici, nebo na rozdíl od svých spolužáků sedí samy. Může tomu být tak proto, že dítě nemá ve třídě mnoho kamarádů nebo s ním dokonce jiné děti nechtějí sedět v lavici. S tím by se ale neměl vyučující smířit a měl by otázku zapojení dítěte do kolektivu citlivě řešit – zejména s dítětem a jeho rodiči. Je velmi dobré dát dítěti pocítit úspěch v některé oblasti a vysvětlit mu, že se nemá samo uzavírat před ostatními, a také se pokusit společně odstranit nebo zmírnit důvody, proč se ho jiné děti straní. U každého znevýhodněného dítěte by mělo být možné dosáhnout stavu, kdy sedí bez problémů v jedné z předních nebo středních lavic spolu se spolužákem bez znevýhodnění a má s ním dobré vztahy.

TIP

Učitel by měl vyzkoušet místo žáka ve třídě, rozhlédnout se z jeho místa.

Někdy učitel v dobré víře posadí vedle sebe děti, o kterých se domnívá, že k sobě nějak patří – například dva romské chlapce nebo děti, které v jeho

očích spojuje stejný problém. V rámci třídy je tak však spíše potvrzena a zdůrazněna jejich jinakost (rodina s nízkým sociokulturním statusem, etnicita apod.). Romské děti nebo děti jiné než většinové národnosti se někdy ze třídního kolektivu samy vydělují. Ve třídě se baví zejména mezi sebou, chtějí spolu sedět a i o přestávkách jdou spíše navštívit svoje bratrance nebo kamarády stejné národnosti v jiných třídách, než aby se bavily se svými spolužáky z majority. To samozřejmě není z podstaty špatné, ale je velmi dobré pokusit se o takové společné aktivity, zasedací pořádek apod., aby se tyto děti nevydělávaly a skutečně se kamarádily i s dětmi z majority. Tyto sociální vazby mohou být pro děti menšinové národnosti v budoucnu mnohem významnější, než se může v tuto chvíli zdát. Pro děti z majoritní společnosti je takové kamarádství samozřejmě také obohacením.

Měnit místo dětí ve třídě, nebo neměnit?

V některých školách v prvních ročnících učitel nechává děti „rotovat“ např. po jednom nebo dvou týdnech. Děti tak v pravidelných intervalech střídají spolužáky, se kterými sedí v lavici. Přínosem tohoto ozvláštnění by mělo být seznámení se všemi dětmi. Tento postup však může představovat riziko – děti, které nejsou příliš sociálně zdatné, jsou nejisté nebo úzkostné, prožívají tyto časté změny negativně, zvyšuje se tak jejich nejistota a snižuje se pocit bezpečí ve třídě. Z těchto důvodů není možné tento postup doporučit. Zasedací pořádek by měl být průběžně měněn, ale pouze po zralé úvaze vyučujícího a s jasným cílem.

Rizika

Nevyhovující prostory třídy, jako je stísněná třída, nevhodný nábytek, přílišný chlad nebo teplo, nedostatek pomůcek, absence relaxačního prostoru apod., to vše je kapitola sama pro sebe, která je nad rámec tohoto textu. Pokud se zamyslíme nad riziky různého uspořádání zasedacího pořádku, ukazuje se několik hlavní rizik.

I. Prvním rizikem je vydělování některých dětí z třídního kolektivu, rozpadnutí kolektivu na několik skupinek, stále větší zaostávání vydělených dětí i ve zvládnutí látky a přidávající se výchovné problémy. Prostorové vydělení některých dětí (často sociálně znevýhodněných) může ještě urychlit jejich školní neúspěch, protože z okrajového místa zpravidla dobře nevidí, nejsou motivovány k práci, izolace od kolektivu je dále demotivuje a ony pouze „přežívají“ na svém marginalizovaném místě, nejraději by se před ostatními dětmi schovaly nebo do školy vůbec nechodily. Do takového velmi špatného stavu s vážnými následky pro úspěšnost dítěte může situace dospět, pokud není zasedací pořádek a pozice dětí ve třídě řešena nebo je řešena špatně – vydělováním některých dětí. Pokud se jedná například o romské děti, nelze se potom

divit, že je rodiče někdy raději přemístí do segregované „romské“ školy nebo dokonce do základní školy praktické. Následky pro vzdělání těchto dětí jsou potom katastrofální.

2. Druhým rizikem je příliš časté střídání zasedacího pořádku, které zvyšuje nejistotu dětí a neumožňuje jim „zabydlet si“ vlastní osobní prostor.

3. Třetím rizikem je samozřejmě vyvolání určitých konfliktů při změnách zasedacího pořádku, a to i při snaze zapojit některé vydělované děti do kolektivu. Někteří rodiče si velmi hlídají, s kým jejich dítě sedí, a mohou se stavět proti tomu, aby sedělo s někým, kdo jejich dítě bude např. více vyrušovat. Pokud se takové stížnosti objeví, je třeba s rodiči vše citlivě řešit. Mohou se ale objevit i názory ovlivněné negativními předsudky nebo dokonce rasismem – např. „moje dítě s cikánem sedět nebude“. Takové politováníhodné postoje se bohužel někdy objevují. Škola by ale neměla před takovýmito názory ustupovat a měla by trvat na racionální argumentaci, pokud jde o výběr souseda dítěte. Jestliže rodič prostě odmítá „cikána“ vedle svého dítěte, není to už zasedací pořádek, co je zde třeba řešit.